

CULTURE PRODUCTION IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD: A COMPARATIVE ANALYSIS ON THE CULTURAL ACTIVITIES OF SINGLE PARTY IN TURKEY AND THE FASCIST RULE IN ITALY

HAZAN GÜLER SARI

Araştırma Görevlisi, Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Mail: hazan-90@hotmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6491-0797>

ABSTRACT

Considering the nation-building process in the early republican period, it is observed that the state tried to establish a new way of life. A completely transformed understanding of order emerged, not only institutionally but also intellectually. Attempts were made to establish an integrated society - to the extent that the ruling elites set the limits - and a cultural change through a wide variety of institutions and policies. This study aims at examining the cultural building process through the organization of the People's Houses, one of the most critical stops of single-party period. The study also examines the *Dopolavoro* organizations, the cultural branch of the fascist government in Italy. As a result of the creation of the conceptual framework and the analysis of the period of both organizations with reference to the historical background of their periods, a theoretically supported and compared cultural building analysis was revealed. This study investigates a critical period in Turkish political life through a descriptive category.

Keywords: Culture, state, politics, national consciousness, *Halkevleri*, *Dopolavoro*.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 04.08.2021
Kabul Tarihi: 15.09.2021
Yayın Tarihi: 01.12.2021
Yayın Sezonu: Temmuz - Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

GÜLER SARI Hazan (2021). "Erken Cumhuriyet Dönemi Kültür İnşası: Türkiye'de Tek Parti Dönemi İle İtalyan Faşist Yönetiminin Kültür Üretimi Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 17 Sayı: 61. (34-65)

[muhafazakardusunce](#) • yıl:17 - sayı:61 • temmuz - aralık 2021

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ KÜLTÜR İNŞASI: TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ İLE İTALYAN FAŞİST YÖNETİMİNİN KÜLTÜR ÜRETİMİ BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

HAZAN GÜLER SARI

ÖZ

Erken cumhuriyet dönemi ulus inşası göz önüne alındığında devlet eliyle yeni bir yaşam tarzı yerleştirme girişimi belirir. Eskiye tam anlamıyla tasfiye eden; yerine yalnızca kurumsal değil, fikri olarak da baştan aşağı dönüştürülmüş bir düzen anlayışı belirmiştir. Yönetici elitlerin sınırlarını belirlediği ölçüde bütünleşmiş bir toplum ve buna paralel olarak kültürel bir değişim, çok çeşitli kurum ve politikalar aracılığıyla yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma da kültürel inşa sürecini tek parti yönetiminin söz konusu alana dönük en kritik duraklarından biri olan Halkevleri örgütlenmesi üzerinden incelemeyi hedefler. Beraberinde, Halkevleri'nin benzeri bir kurum olan İtalya'da faşist hükümetin kültür kolu, *Dopolavoro* örgütünü ele almayı amaçlar. Kavramsal çerçevenin oluşturulması ve her iki örgütün kuruldukları dönemin tarihsel arka planına referansla incelenmesinin sonucunda teorik açıdan desteklenmiş ve mukayeseli bir kültürel inşa analizi ortaya konulmuştur. Çalışma Türk siyasal hayatının kritik bir dönemine, açıklayıcı bir kategoriden, vaka incelemesi yoluyla ışık tutar.

Anahtar Kelimeler: Kültür, devlet, siyaset, ulus bilinci, *Halkevleri*, *Dopolavoro*.

Giriş

Geçirdiği kendine özgü politik modernleşme deneyimi ile Cumhuriyet tarihi, Türk siya-sal hayatının en kritik dönemeçlerinden birisi olmuştur. Çağdaşlaşma eğilimini Batı'daki ulus devletler ile kolonyal devletlerde olduğundan farklı bir şekilde tecrübe eden; üstelik bunu bagajındaki köklü geçmiş unutmamayı ve yeni bir hatırlatma yolunu seçerek gerçekleştiren Cumhuriyet inkılabı, radikal bir inşa sürecine tekabül eder. Kuruculuk misyonunu sayısız dinamik üzerinden üstlenen erken Cumhuriyet dönemi aktörleri, bu açıdan yalnızca siyaset bilimi, kamu yönetimi ve tarih sahalarında değil; sosyoloji, antropoloji, hukuk, dilbilimi ve edebiyat gibi çok çeşitli alanda çalışmalara kaynaklık etmiştir.

Cumhuriyet devrimi, siyasal ve kurumsal olduğu kadar toplumsal anlamda da muasırlaşmayı hedeflemiştir. Yaratılmak istenen yeni yurttaş formu bu noktada siyasi ve bürokratik değişimin ötesinde çok daha soyut bir sürece işaret eder. Toplumun kılcallarına etki ederek bireylerin davranış, düşünüş ve kavrayış stillerini dönüştürmeyi amaçlayan bu yeni rejim, mevcut toplumsal belleği alternatif bir yaşam tarzı ile ikame etme çabasına girişmiştir. Burada, eskiyi tam anlamıyla tasfiye eden ve yerine yeni; baştan aşağıya dönüştürülmüş bir düzen fikri belirlemiştir.

Cumhuriyet dönemi açısından kültür üretim araçlarının, yurttaş imalatı çerçevesinde incelenmesinin anlamlı olduğu düşünülmektedir. Topyekûn bir değişimi çok çeşitli mekanizmalar vasıtasıyla tesis etme gayretine soyunan kurucu elitlerin eğitime verdiği önem kuşkusuz geniş çaplı olmuştur. Bir tür yetişkin eğitim merkezi olan ve Cumhuriyet kadrolarının kültür inşasında temel araç olarak kurduğu *Halkevleri* ise bu noktada 1932 yılından itibaren milliyetçi popülizme hizmet eden en önemli toplumsal örgütlerden biri haline gelmiştir. Kurucu kadrolarca aydınların sıradan halkla bir araya gelmesini sağlayacak ve böylece toplumsal bütünlüğe hizmet edecek mekanlar şeklinde tasavvur edilen Halkevleri'nin işleyişte, yoğun Kemalist propaganda aşılama misyonunu üstlenmesinin toplumda bulunduğu karşılık, bu çalışmanın odak noktasını oluşturur.

Halkevleri'nin cemiyetleşme evresinde devletin kurulduğu ilk zamanlarda yurtdışına eğitime gönderilen kimselerce dünyadaki benzer uygulamalar üzerine yapılan incelemeler büyük yer kaplamıştır. Bu bağlamda Halkevleri'nde, öncülü *Türk Ocakları* kadar Avrupa ve Balkan ülkelerinde mevcut bulunan kültür teşekküllerinin örnek alındığı bilinmektedir. Bu çalışmada da bahsi geçen örneklerden birini teşkil eden ve tek parti yönetimi tarafından

süreç boyunca başarılarından ötürü ilgiyle takip edilmiş olan İtalya'daki Dopolavoro örneği ele alınmaktadır. Kültür üretim araçlarını mukayeseli bir biçimde incelemek, çalışmanın literatüre özgün bir katkı sunmasını sağlaması açısından önem arz eder. Bu bağlamda harici bir perspektifin dikkate alındığı bir kültürel inşa analizinin, objektif bulgulara ulaşmada da kilit unsur olacağı varsayılmaktadır.

Bu çalışma Türk siyasal hayatının kritik bir dönemine, açıklayıcı bir kategoriden, vaka incelemesi yoluyla ışık tutmayı hedefler. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde faydalanılmak üzere gerçekleştirilen literatür taraması, gelişme bölümünde yerini CHP Halkevleri Öğreneği ile Halkevleri faaliyetleri üzerine yapılmış değerlendirmelere bırakacaktır. Çalışma kapsamında öncelikle teorik çerçeve oluşturulacak; kültür-siyaset ilişkisi incelenecektir. Türk siyasal hayatı özelinde ilerleyecek olan analiz, devamında dönemin siyasal kültürüne eğilecektir. Kültür üretiminin kritik adreslerinden biri olan Halkevleri'nin ele alınacağı bir diğer başlıkta ise kurumsal örgütlenme ile toplumdaki alınan geri dönüşler değerlendirilecektir. Çalışmanın karşılaştırmalı analizine önemli katkı sağlayacak olan son başlığı ise İtalya'da benzer bir konuma sahip olan Dopolavoro örgütlenmesini işleyecektir. Bu başlık altında İtalya'da faşist rejime giden süreç ile Dopolavoro'nun toplum tarafından içselleştirilmesini sağlayan dinamikler tarihsel bir perspektiften ele alınacaktır. Tüm bunlar ışığında, sonuç olarak teorik açıdan desteklenmiş ve mukayeseli bir kültürel inşa analizi sunulacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Cumhuriyet tarihinin kritik bir dönemini sosyolojik çerçeveden ele almak, teorik arka planın kurulması ile doğrudan ilişkilidir. Kavramsal alt yapıdan yoksun böylesi bir inceleme, belkemiği oluşturulmamış bir yapıya benzer ve teorik açıdan desteklenmesi büyük önem arz eder. İşte bu başlık altında, çalışma kapsamında çokça başvurulacak kavramlar genel hatlarıyla ele alınacaktır. Bu sayede, gündelik hayatın oldukça içinde yer alan bazı kavramların siyaset bilimi ve sosyoloji açısından değerlendirilmesi mümkün kılınacak; kavramların bizatihi siyasal ve toplumsal pratikteki yansımaları irdelenecektir.

Çalışmanın odak noktasını teşkil eden kültür mefhumu söz konusu teorik çerçevenin muhtemeldir ki en kritik kısmını oluşturur. Kavramın kendi muğlak doğası, son derece kompleks bir yapıya sahip olması ve çalışmanın da ilgilendiği husus olarak siyasal alanda bir üretim mekanizmasına

dönüştürülmesi, kültürün tanımlanmasındaki güçlükleri karşımıza çıkarır. Kültürün ölçülebilen bir değer olmaması da söz konusu güçlükleri tetikler. Bilinen kültür tanımlamaları içerisinde kavramı en kapsamlı şekilde ele alan dilbilimci, İngiliz Kültür Okulu'nun kurucusu Raymond Williams'a göre kültür, İngiliz dilindeki en karmaşık iki üç sözcükten biridir (2016: 105). Hatta bu haliyle, dilbiliminde en geniş anlam yelpazesine sahip kavramların başında gelir. “Sosyal düşüncede kültür kadar zengin bir kavram daha olmayabilir” (Öğün, 2010: 1). Esas itibarı ile sosyoloji ve antropolojinin odağında yer almış kültür, bugün pek çok bilimsel alanın kendisinden beslendiği bir pozisyona kavuşmuştur.

Kültürün tanımına dair çeşitlilik, esas itibarı ile kavramın ne denli çok kullanıldığıнын ve böylece üzerinde spekülâtif durumların ne denli çok olabileceğinin de en önemli göstergesidir (Öğün, 2019:18). Kavramsallaştırma sorunu, kültürün tarihsel açıdan geçirdiği süreçler ve edindiği yeni bağlamlar sonucunda doğmuştur. 17. yüzyılda “belirli bir halkın bütün bir yaşam biçimi” şeklinde bilinen kültür, 18. yüzyıl itibarıyla antropoloji biliminin de gelişmesi ile “tasarlanmış toplumsal süreçler” mahiyetine bürünmüştür. Bu haliyle kültür, sanatsal araçlar ve entelektüel çabaya bağlı olan bir tür zihnin gelişkin durumuna evrilmiştir (Williams, 1993: 8-9).

Williams'ın kültür tanımlaması, esasında birtakım sınıflandırmalar ile daha anlamlı hale gelmektedir, zira bu girift kavram kendi içinde farklı durumlar barındırır. Williams, kültürü öncelikle iki ana kategoride ele alır (1993: 10-11). Buna göre, kültür idealist (1) ya da materyalist (2) bir form olarak karşımıza çıkabilir. İdealist anlayışa göre; kültür tüm toplumsal faaliyetleri, özellikle de dil ve sanat biçimleri ile entelektüel kültür formlarını içeren bilgilendirici bir ruha dayanır. Toplumun aydınlatılması kültür kapsamında esastır. Kendi içinde idealist kültür anlayışı da iki gruba ayrılabilir: İdeal olarak algılanan kültür (1a) ve dokümanter kategori (1b) olarak kültür. İnsanın bazı evrensel ve mutlak değerler açısından mükemmelleştirilmesi süreci ideal kültür anlayışına karşılık gelirken; kültürün insan düşüncesinin ve deneyiminin yaratıcı ve entelektüel ürünlerinin bir toplamı olduğu anlayış dokümanter kategoriyi açıklar. Materyalist kültür ise bunlardan kısmen farklı olarak toplumsal bir düzenin tanımlandığı, yeniden üretildiği, tecrübe edildiği ve keşfedildiği bir gösteren sistemine dayanır. Bu noktada kültür, insanın yaşama biçiminin bir yansıması olarak vuku bulur.

Kültürün ele alındığı bağlamın neden önemli olduğu sorusu artık yanıt bulmuştur. Kültüre dair sorunların kamusal hayata dair bir çerçeveden

okunması, söz konusu alanın politikleştirilmesine sebep olurken toplumsal açıdan da gerilimler doğurmaktadır (Öğün, 2010: 5). İdealist bir bakışla bir toplumu dönüştürmek ya da var olan toplumsal formları yeniden üretmek ışığında ele alınan kültür durumları, özü itibarı ile farklı noktalara temas ederler. İşte söz konusu farklılık siyasal alanda hegemonya anlayışı kapsamında tartışılmaktadır. Hegemonya, kültür kadar eski bir tarihçesi olmakla beraber kültür kavramında olduğu gibi kompleks bir anlam alanına sahiptir.

Politikada iktidardan bahsetmek, birtakım somut kaidelere bağlıdır. Bu, ölçmesi ve belirlenmesi konforlu bir sürece işaret eder. Ancak kültür alanında iktidar olmak sanıldığı gibi aksine son derece karmaşıktır (Dellaloğlu, 2018: 108). Kültürel alanda belirleyen konumuna erişmek bir tür nitelik meselesi olduğundan, kuralları politik alanda olduğu gibi net ve şeffaf olmayan bir süreç söz konusudur. Besim F. Dellaloğlu'na göre "politik alanda iktidarın karşılığı, poetik alanda hegemonyadır" (2020: 313). Dolayısıyla, kültürel anlamda yetki kurmanın hegemonya tesisi ile yakından bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu, hem kültür üretmekte hem de mevcut bir kültür formuna toplumun empoze edilmesini sağlamakta başvurulan yegâne araçtır.

Modern zamanlar, kültürün politika alanında gittikçe önem kazandığı yeni bir dönem olarak ortaya çıkmıştır. Hatta politik mücadelenin esas verildiği yerin artık daha soyut olan bu kültür alanı olduğu bile ifade edilir. Gramsci'nin "kültürel öncülük biçimi" olarak tanımladığı hegemonya, iktidarın devamlılığı için baskı ve zorun tek başına yeterli olmadığı kabulüyle başlar (Gramsci, 2014: 33-34; 75-76). Bu bağlamda, iktidarın toplum tarafından onanması, ancak insanların rızasını kazanması ile mümkündür. İşte hegemonya, güçten ziyade rızaya dayanan bir iktidar biçimidir.

Edward Said hegemonya hakkında kültürün payını Gramsci'ye referansla bir kez daha ortaya çıkarır. Buna göre, Gramsci'nin sivil toplum ve siyasal toplum arasında yaptığı ayrım kültürün belirleyici rolünü gösterir. Sivil toplum okullarda, ailelerde, sendikalarda olduğu kadar gönüllü ilişkiler yoluyla kurulurken, siyasal toplum doğrudan devlet kurumlarıyla oluşur. Kültürün işlerlik kazanıp iktidarın devamlılığına katkı sunacağı zemin sivil toplumdur (Said, 1999: 16). Dolayısı ile devletin doğrudan egemenlik ile kurmaya çalıştığı siyasal toplum, iktidarın zihinlerde kabul görmesinin önüne geçen bir mühendislik projesidir.

Kültür ve kültür alanında irade gösterme erkinin tanımlanmasının ardından kültür üretimi üzerinde durmak bu noktada anlamlı görünmektedir. Yukarıda bahsedilen farklılıklar hem kültürün nasıl algılandığı noktasında hem de kültürel anlamda iktidar olma meselesi açısından son derece kritiktir. Zira kültürün devlet tarafından araç olarak kullanılagelmesi, bir tür siyaset yapma retorikğine dönüştürülmesi meselesidir.

“Kültürü ideolojiden ayırt edebilen ender bir düşünür olarak” (Della-loğlu, 2020: 314) Gramsci hegemonyanın varlığını ve hatta kendisine duyulan ihtiyacı, iktidarın devamlılığı için elzem görmüştür. Ancak devletin kültürü bir araç olarak ele aldığı durumlar, Gramsciyen tavrın tersine de olsa, tarihte çokça yaşanmıştır. Çoğunlukla totaliter bir rejimin dışavurumu olarak kendini gösteren söz konusu tutum, devletin zora dayanan aygıtlarının ötesinde, tahakkümünü ideolojik araçlarla sürdürmesi şeklinde karşılık bulmuştur. Kültürün bahsi geçen süreçte en etkin unsurlardan birisi olduğu düşünüldüğünde, bu durumu devlet eliyle kültürel olanın bir ideolojik aygıtla dönüştürülmesi meselesi olarak değerlendirmek pek tabii mümkündür (Althusser, 2014: 50-51; Nalbantoğlu, 2018: 33).

Kültür çalışmaları Marksist ekolde çoğunlukla ideolojik ve ekonomik dinamiklerle eşgüdümlü biçimde ele alınmıştır. Ancak söz konusu yaklaşım Türkiye açısından yorumlandığında bazı farklılıklar barındırmaktadır. Erken cumhuriyet tarihimiz özelinde kültür ve siyaset ilişkisi çok daha milliyetçi/ulus inşası fikrine dayalı unsurlarla bir arada bulunmuştur. Bundandır ki, kültür üretimi Cumhuriyet dönemi inkılapları arasında bir tür yurttaş imalatı kapsamında cereyan etmiştir.

Kültürel milliyetçilik kavramının bu aşamada işlevsel olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşım, milli unsurların oluşmasında ırk ve etnisite yerine ortak dil, kültürel gelenek, müşterek tarih anlayışı gibi faktörlerin belirleyici olduğunu savunur. Etnik ve sivil milliyetçilikler arasında konumlandırılabilir olan bu kültürel form, milliyetçilik ideolojileri içinde mutedil bir tona sahiptir (Nielsen, 1999: 119-130). Çoğunlukla bağımsızlık mücadeleleri kapsamında kendisine başvurulmuş olan kültürel milliyetçilik, Williams’ın idealist olarak sınıflandırdığı kültür durumunun, özellikle ulus inşa sürecindeki aktif rolünü ortaya çıkarması bakımından da önem taşır.

20. yüzyılın milliyetçilik kuramı bakımından ses getiren isimlerinden biri olan sosyal antropolog Ernest Gellner, sabit kimlik özelliklerinin varlığını kabul etmekle beraber bunların milliyetçiliği açıklamada yeterli olmadığını iddia eder. Ondaki milliyetçilik vurgusu, kültürel anlamda bir yerelliğin

kendiliğinden dışavurumu olarak değil, ulus devletin inşa süreci olarak ortaya çıkar (Gellner, 1994: 32). Söz konusu düşüncesinin kaynağını ise endüstriyelleşmiş geleneksel toplumlardan alır Gellner. Sanayileşme Avrupa’da yalnızca ekonomik bir büyümeye yol açmamış, toplumsal anlamda yeniden örgütlenme biçimini beraberinde getirmiştir (Gellner, 2018: 76). İşte modernleşmenin uzantısı olarak milliyetçilik bir inşa sürecine işaret eder.

Gellner’in bir tür gelişimci çizgide ele aldığı milliyetçilik, modern bir olgudur. Ona göre ne milliyetçilik ne de millet fikri modern öncesi dönemde bugünkü haliyle var olmuşlardır (1994: 45-50). Milliyetçiliğin oluşabilmesi için koşullar ancak modern çağda meydana gelmiştir. Toplumlari tarihsel bağlamda avcı-toplayıcı, tarım toplumu ve endüstriyel toplum olarak üç kategoride sınıflandıran Gellner, milliyetçiliğin ancak endüstriyel olarak gelişmiş topluluklarda mümkün olduğunu dile getirir (Gellner, 2018: 99-105). Dolayısı ile millet dediği şey de yapay; sonradan oluşturulmuş bir durumdur. Ve Gellner milliyetçilik kuramını, özellikle kültür ve toplumsal yapı gibi fenomenlere dayandırarak endüstriyelleşmenin bir parçası halinde sunar.

Çalışmada vurgulanması gereken, Gellner’in de teorisi boyunca sıklıkla yer verdiği, yüksek kültür kavramı modernist gelenekteki milliyetçiliği anlamak adına kayda değerdir. Yüksek/normatif kültür, Gellner’e göre, bir tür medeni biçimde yaşama halidir. Örgün eğitim yoluyla toplumun tümüne aktarılan, yerleşik dil gibi belirli kültürel unsurları barındıran bir durumdur (Gellner, 2018: 115-116). Söz konusu kültür, hem toplumun tümüne yurttaşlık bilinci aşlamak hem de bireylerin tek tek modern çağda kendi ihtiyaç ve potansiyellerini fark etmesi adına kullanılır ve bu sayede toplumun endüstriyelleşmeye ayak uydurmaları sağlanır. Yurttaş olmanın en temel kriteri artık bir soy/aile bağı ya da geniş toprak sahibi olmak değil, toplumsal düzeyde belirli yeterlilikleri edinebilmektir (Gellner, 1994: 60-61). Bu noktada kültür idealist bir form olarak devletin koruma altına aldığı ve dahası, sayesinde vatandaşlarını yurttaş kıldığı en temel unsurdur.

Milliyetçilik kuramını kültür durumundan yola çıkarak geliştiren Gellner, aynı zamanda yüksek kültür ve folk kültür ayrımına gider (2018: 113-116). Buna göre, endüstriyelleşme esas anlamda folk kültürlerin yüksek kültüre evrilmesi meselesidir. Yerel kültürlerin, kan ya da ırka bağlı olarak tarihten gelen ortaklıkların önemini ve yerini, standartlaşmış kurallar bütünü çerçevesinde tüm toplum tarafından içselleştirilmiş bir kültüre bırakması tecrübesidir. Burada belirleyici kuvvetin devlet olması da yine söz konusu modernleşme sürecinin kilit bir noktası olarak kabul edilir. Devletin

yurttaşları için seçtiği ve folk kültürden ayırttığı yüksek kültür, yukarıda bahsi geçen ulus inşasının önemli bir kısmıdır.

Kültürel inşa sürecinde başvurulan en hassas yöntem ise eğitimidir. “Meşru eğitimin tekeli ele geçirmenin artık meşru şiddetin tekeli ele geçirmekten daha önemli ve belirleyici” olduğunu iddia eden Gellner (2018: 112), bu noktada kültür-siyaset ilişkisindeki bir diğer önemli unsur olan entelektüel/aydın kavramına, eğitime verdiği önemle göz kırpar. Entelektüel bir kesimin varlığı, tüm bahsi geçen yurttaş imalatı süresince oldukça elzemdir. Gramsci için entelektüel, egemen sınıf ile toplumun geri kalan kesimi arasında düşünce gelişimi adına etkili olan sınıf ya da kimselerdir (2014: 10). Söz konusu yüksek kültürün oluşumunda da entelektüelin varlığı kendisini gösterir. Gramsci’nin entelektüel vurgusu, onu kas gücü ile çalışandan ayırarak daha felsefi manada topluma kültür eğitimi aşıl原因 bir grup olarak tanımlamasında gizlidir. Kültür eğitimi ve kültür politikaları kapsamındaki kültür sadece okulda verilen bir ansiklopedik bilgi değildir. Gramsci için de kültür, bireyin kendini keşfederek yüksek bir bilince erişmesidir ve bu kendiliğinden olan bir durum değildir. Kültürel birikimin aktarılması işte söz konusu entelektüellerin işlevindedir.

Gramsci aydınları iki açıdan ele alır: İlki toplumsal yapıyla bütünleşmeleri, ikincisi ise tuttıkları yer ve siyaset ile tarihte edindikleri rolle tarih sürecinde yer almalarıdır. Dolayısıyla aydınlar, egemenliğin aracı olma rollerini hem politik toplumda hem de sivil toplumda oynarlar. Bu noktada geleneksel (eski tip) ve organik (yeni tip) entelektüel sınıflandırması da önemlidir (Gramsci, 2014: 34). Eski tip aydın, tarımın etkisini yitirmediği kırsal toplumlardaki geleneksel örgütleyici ögelerdir. Merkezi yönetim ile köylü kitleleri arasında aracılık işlevi yaparlar. Diğer yanda, yeni tip aydın tanımı ile geleneksel aydının karşıtı konumunda, topluma “türdeşlik ve kendi öz işlerine dair farkındalık” bilincini yerleştiren organik ögeler tanımlanır (Bağla, 1977: 84). Söz konusu organik aydınların, hegemonyanın kurulmasında daha etkin bir rolü olduğu varsayılır.

Kültür inşasını temel alan bu çalışma için referans kavramlar yukarıda kısaca açıklanmıştır. Erken cumhuriyet dönemi kültür üretimi kapsamında dönemin yönetici elitlerinin kültür mefhumuna bakışımı anlamak adına söz konusu teorik çerçevenin gerekli olduğu düşünülmektedir. Kültürün, siyasal bir araç haline getirilip ulus inşasında bir tür sosyal mühendislik formu kazandırılmasına giden süreci siyasal pratiklerle görmek, kavramsal çerçevenin oluşturulmasının akabinde anlamlı olacaktır.

Tek Parti Döneminde Kültür Anlayışına Genel Bir Bakış

Türk modernleşmesi bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'na dayanan geniş bir tarihsel arka planı kapsamaktadır. Anadolu toprakları üzerinde Osmanlı son dönemi itibarıyla ortaya çıkan modernleşme hareketleri, Cumhuriyet inkılabı ile yeni devletin kurulmasına kadar gitmiş; 1923 sonrasında ise devrimlerin boyutu radikal bir yöne evrilmiştir. Modernleşme deneyimine cumhuriyetin kurulmasından sonraki gelişmeler çerçevesinde baktığımızda, tek parti iktidarının politikaları dikkat çekicidir. Osmanlı döneminde değişimler, kültürel farklılıkların verili olarak kabul edildiği bir zeminde gerçekleşirken; kurucu unsur olarak Cumhuriyet Halk Fırkası, dönemin dinamiklerini siyasal, toplumsal, ekonomik vb. pek çok açıdan etkilemiş; adeta totaliter bir eğişim ile topyekûn inşa sürecine girişmiştir.

Çalışma boyunca önemi vurgulandığı üzere, tek parti iktidarının kültür üretimi noktasındaki politikaları bu başlık altında genel çapta incelenecektir. Toplumun yukarıdan aşağıya şekillendirilmesi adına hem hukuki hem siyasi hem de toplumsal açıdan çok yönlü bir devrimi gerçekleştirmeyi amaçlayan tek parti yönetiminin bu kapsamda hayata geçirdiği faaliyetlere değinmek, bir sonraki başlıkta detaylarıyla ele alınacak olan Halkevleri projesi için de zemin oluşturmada fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Kemalist devrimlerin kültür boyutu, söz konusu devrimler kapsamında 1920'ler ile 1930'lar arasında geçirilen kritik eğişim, sosyal mühendislik projesinin hukuki dayanakları, kamusal alanın rejimin belirlediği ideolojik çerçevede yeniden biçimlendirilmesi ile tüm bu aşamalarda İslam'ın konumlandırılması hususları cumhuriyet dönemi modernleşme deneyimimizin elzem parçaları olarak değerlendirilmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni bir toplum yaratmak hedefi kapsamında medeniyet ve kültür kavramları oldukça önemli yer işgal etmiştir. Kültürün toplumsal mahiyetinden çok medeniyetin vurgulandığı ilk dönemde, söz konusu kavramlar bir yurttaş geliştirme amacı çerçevesinde kendilerine başvurulmuştur. Hukuki, siyasal ve toplumsal anlamda yeni düzenin doğrudan Batı'nın emsal alınarak kurulduğu bir temel, söz konusu dönemin eskisinden nasıl ve niçin ayrıştığını anlamaya yeterlidir. Bu bağlamda 1923 yılından 1930'ların başına kadar söz konusu kavramları modernleşme çatısı altında hayata geçirmek adına gerekli altyapı çalışmaları sürmüştür. Buna, Kemalist yönetimin kendi siyasal iktidarını sağlamlaştırmak için gerçekleştirdiği bir reformlar dizisi de denilebilir (Şimşek, 2005: 72-74).

Batı medeniyeti yönelimli bir kültürel inşa için 1920’li yıllar kurumsal, yasal ve sembolik inşa dönemine tekabül eder (Çolak, 2007: 30). 1923’te Cumhuriyetin ilanı ile başlayan 1924’te halifelğin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitim ve öğrenimin birleştirilmesi; 1925’te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması; aynı yıl şapka iktisası hakkında kanunun kabulü; 1926’da medeni kanunun kabulü; 1928 yılında harf devrimi ile yeni alfabenin kabul edilmesi ve benzeri pek çok gelişme ile devam eden ilk dönem Cumhuriyet reformları, görüldüğü üzere, yeni bir medeniyete geçiş sürecinin başlangıç safhaları olarak önem kazanmıştır. Siyasal iktidarın yasal bir çerçevede tesis edilmesi, akabinde kültürel alanda hakimiyet kurma arayışlarını da getirmiştir.

Kültürün çoğunlukla söylem düzeyinde kaldığı Batı medeniyeti referanslı bu başlangıç dönemi, 1930’lara gelindiğinde toplumsal tabana inmeyi gerekli kılan bir düzeye ulaşmıştır. Toplumun reformlara hazırlıklı hale gelmesi meselesi uzun yıllar yönetici elitleri meşgul eden bir husus olmuş; zaman içinde ise devrimlerin toplum nezdinde topyekûn kabullenilmesi beklentisi doğmuştur. Ancak bunun doğrudan, gerçekleştirilen hukuki ve yasal düzenlemelerle mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. “Kemalist söylemde, her eşit/vatandaş kendi kaderini tayin edebilme bilincini elde edene kadar ‘terbiye’ edilmeliydi” (Çolak, 2007: 34). İşte bu kavrayış, cumhuriyetin ikinci on yılı içinde yeni birtakım kültür üretim faaliyetleri ile kendisini ideolojik bir biçimde ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyetin kuruluş yılları içinde yönetici elitlerin kültürel inşaya yönelik tutumunu 1920’li ve 1930’lu yıllar şeklinde bir ayrıma tabi tutmanın neden elzem olduğu da bu noktada belirir.

1930’ların ilk dönemden ayrışmasına sebep birtakım siyasal gelişmelerin de Cumhuriyet elitlerini topluma yönelik adımlar atmaya itmıştır. Bunların başında yönetsel altyapının kurulmuş olmasına rağmen halen halkın siyasal yönetime katılımın garanti edilememiş olması gelir (Şimşek, 2002: 10). Halkın seçme seçilme yetkisinin mevcudiyeti, seçim kanunundaki düzenlemeler sonucu gerçek anlamda bir muhalefetin oluşmasına izin vermemekte olup tek parti iktidarını pekiştirmiştir. Yasal muhalefetten yoksun bir demokrasinin varlığı da toplum düzeyinde şüpheye yol açmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren “ilkinde bir ölçüde vahşi, ikincisinde daha nazik bir şekilde olmak üzere iki kere muhalefet” bastırılmıştır (Mardin, 2017: 178). Bunlardan ilki Menemen olayından sorumlu tutulmasından ötürü Terakkiperver Fırka olmuş, ikincisi ise toplum yüksek ilgisini toplamasından ötürü Serbest Fırka olmuştur. Söz konusu olaylar silsilesi, tek parti yönetiminin

topluma kültürel düzeyde gerçekleştireceği politikalar ile yaklaşması gereğini bir kere daha hissettirmiştir.

Cumhuriyet fikrinin oluştuğu ilk zamandan cumhuriyetin kurulması ve hukuki düzenlemelerin yapıldığı ilk döneme kadar geçen sürede, kültür ve medeniyet mefhumları çoğunlukla toplumsal değil ideolojik ve siyasal bir referans bulmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi, modernleşme kapsamında Batı medeniyeti örnek alınmış ve toplumun ortak algısı mahiyetindeki bir kültür anlayışı çoğunlukla göz ardı edilmiş; hatta reddedilmiştir. 1930'ları bu noktada ilk dönemden ayıran en önemli unsurun söz konusu kültür-medeniyet ayrımının bertaraf edilmesi ihtiyacı olduğu söylenebilir (Afetinan, 1969: 48-49). Kemalist devrimlerin kültür boyutunda toplumsal arka planın dikkate alınması gereği ilk kez ortaya çıkmıştır.

1930'lar itibarı ile toplumda yönetici kadrolara karşı yükselen tepki, reformlara uyum sağlamama güdüsü ile rejimin meşruluğunu kaybetme tehdidi, Cumhuriyet Halk Partisi'ni reformları yeniden düşünmeye itmiştir. İlk yıllardaki formel düzenlemeler bu dönem itibarıyla, ağırlığını ideolojik kurumların oluşturulmasına bırakmıştır. 1931 yılında kurulan Türk Tarih Kurumu ve 1932 yılında faaliyete geçen Türk Dil Kurumu ile Köy Enstitüleri bu çalışmanın temel dayanağı olan Halkevleri ve Halkodaları gibi kültür üretiminin önemli organizasyonları olarak göze çarpar. Söz konusu ideolojik aktarımda yönetici elitlerin pedagojik tutumu, resmi eğitim sistemine ek olarak faaliyete geçirilen kurumlar vasıtasıyla da anlaşılabilir. 1928'de açılan Millet Mektepleri, 1931'de kurulan CHF Halk Hatipleri Teşkilatı ile 1936'da hayta geçirilen Dil Tarih Coğrafya Fakültesi bahsi geçen ideolojik seferberliğin endoktrinasyon projesi kapsamında devreye sokulduğu diğer kuruluşlardır (Şimşek, 2002: 1).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin süreçteki rolü değinilmesi gereken bir diğer önemli husustur. Yönetici bir iktidar pozisyonunun ötesinde, devletin sahibi olarak hareket eden parti, söz konusu ideolojik atılımların arkasındaki temel güç haline gelmiştir. Partinin örgütlenmesi dışında, yukarıda belirtilen kültür üretimini pompalayan kurumların örgütlenmesinde de CHF'nin varlığı son derece baskın olmuştur. Halkevleri'nin hem kuruluş hem de faaliyetlerinin yürütülmesindeki ana aktörün partili yöneticiler olduğu bilinmektedir. Halkevleri'nin partinin 3. Büyük kongresinde kurulmasına karar verilmesi ve kurumsal metinlerinin yine CHP tarafından hazırlanmış Halkevleri Öğreneği olması, bunun en açık kanıtıdır. Halkevleri'nin yönetim kurullarında

da ancak partide görevli kişilerin yer alması, parti ile örgüt arasındaki bağı kanıtlar niteliktedir (Gürallar Yeşilkaya, 2003: 78-79).

Kültürün Cumhuriyet döneminde sosyal mühendisliğin hayati bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Bir sekülerizasyon aracı şeklinde toplumun devlet aygıtının taleplerince uyarlanması süreci, yönetici elitlerin kültür mefhumu bakışını ortaya çıkaran en önemli husustur. Kültür, modernleşme çerçevesinde yeni bir hayat şeklinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında kültür, yaşayan, ortak değerler ile tarihsel tecrübeler temeline dayanan bir organizmadan çok, toplumun geliştirilmesi için sunulmuş bir formdur. “Kendine has bir yarar ve iyi hayat söylemi vaaz etmekte ve işlenerek şekillenip medeni bir hayat tarzı” sunmakta olan kültür, geleneksel unsurların da dışlanması esas alır (Çolak, 2007: 31). Geleneksel yaşam ve mahalli değerlere ait birçok unsurun söz konusu mühendislik projesi gereği dışarıda bırakıldığından, kültürün bu aşamada ‘öteki’ne hizmet ettiği son derece açık biçimde görülür.

Kemalist kültür tasavvurunun, Türk milliyetçiliğinin önemli referanslarından biri olan Ziya Gökalp’in yaklaşımından da keskin bir biçimde ayrıştığı anlaşılır. Kültürü bir milletin dil, ahlak, din, akıl, hukuk, ekonomi, teknik ve estetik gibi pek çok ortak değerinin uyumlu bir bütünü olarak değerlendiren Gökalp, ona yaşayan bir anlam atfetmiştir (1995: 35). Kültürün milliliğine yaptığı vurgu ile onu medeniyet mefhumundan farklılaştıran bu anlayış, aynı zamanda kültürün ideolojik boyuta indirgenemeyecek kadar özgün bir durum olduğunu kabul eder. Gökalp’e göre kültür ve siyaset birbirlerinden son derece ayrı alanlardır ve dolayısıyla siyasal alt sistemin kültürel alana baskıcı müdahalesini kabul etmez (Parla, 1993: 132-133-144). Bu anlayış aynı zamanda Kemalist reformların kültürü ideolojik program kapsamında ele alıp medenileştirme aracına dönüştürmesinin, otantik Türk milliyetçiliğinden ne kadar uzak olduğunu gözler önüne serer.

Kültürün tek parti döneminde geleneksel yapılardan bağımsız hale getirilmesi çabası, beraberinde eskiye ait pek çok unsurun terk edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bunlardan taban tarafından en hoş görülmeyecek olanı ise kuşkusuz toplumun inancını yaşama şekline yönetilmiş dayatmalar olmuştur. İslam’ın yeni sistemdeki konumlandırılışı da dolayısıyla dönemin kültüre bakışı hakkında ipuçları veren önemli bir kıstastır. İslam, yeni dönem inkılapları kapsamında kamusal alanın dışında itilmiştir. Dahası, gündelik hayatın yeniden şekillendirildiği düzenlemeler, İslam’ın yalnızca siyasal değil toplumsal hayatın da ötesinde kalmasını sağlamıştır. “Din, bir

vicdan işi olduğundan parti, dini, dünya ve devlet işleri ile siyasette ayrı tutmağı, ulusumuzun çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar” (Şimşek, 2002: 9).

Genel hatlarıyla kültürün erken dönem cumhuriyet elitleri tarafından nasıl bir kavrayışla ele alındığını görmek, bir sonraki aşama olan Halkevleri projesinin ideolojik boyutlarını anlamak için elzemdir. Cumhuriyet dönemi tek parti yönetiminin kültür üretimi adına merkezi bir konum atfettiği Halkevleri'nin, süreçte medenileştirme gayesini açığa çıkartan en önemli çıktılardan birisi oluşu ve buna karşılık toplumdan beklenen geri dönüşlerin sağlanamaması, söz konusu kurumun modernleşme deneyimi kapsamında tekrar ve tekrar incelenmeye değer bir yere sahip olduğunu gösterir.

Kültür Üretimi Sürecinde İdeolojik Bir Durak: Halkevleri Deneyimi

Cumhuriyet kadrolarının kültür mefhumuna yönelik tutumu, kültürel bir teşebbüs olan Halkevleri'nin işleyişi hakkında kısmen de olsa bilgi verir. Halkevleri, 19 Şubat 1932 yılında, başta Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Çanakkale, Konya, Denizli, Eskişehir, Bolu, Aydın, Samsun, Diyarbakır, Afyon ve Malatya olmak üzere toplam on dört ilde faaliyete başlamış, “yurt içinde inkılâp ve sosyal ilerleme hamlelerini ve hareketlerini daimî surette ayakta tutmak ve geliştirmek” amaçlı kurulmuş bir yetişkin eğitimi programıdır (CHP Halkevleri Öğreneği, 1938: 4). Cumhuriyet döneminde kültür üretiminin en açık haliyle görünürlük kazandığı örneklerin başında gelen Halkevleri özelinde bir inceleme kültür-siyaset ilişkisinin Türk siyasal hayatındaki somut yansımalarını analiz edebilmek adına kayda değer olacağı düşünülmektedir.

Halkevleri, CHP kadrolarının özgün bir projesi olmamakla beraber hem yurtdışındaki muadilleri hem de -ve daha önemlisi- selefi sayılabilecek Türk Ocakları deneyimlerinden beslenerek ortaya çıkmıştır. 1912 yılında İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir yan kuruluşu niteliğinde faaliyet göstermeye başlayan ve 1931 yılında CHF tarafından kapatılan Türk Ocakları bu noktada Halkevleri'ni anlamak için ilk adım olabilir. Kuruluş tüzüğünde amacı “akvam-ı İslamiyenin bir rükn-i mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve alasıyla ırk ve dilinin kemaline çalışmak” (Üstel, 2017: 52) olarak belirtilen Türk Ocakları, kültürel ve medeni birliğin sağlanması gayesi etrafında birleşmiştir. Ocakların kuruluşunda yer alan ve faaliyetleri noktasında fikri açıdan önemli katkılarda bulunan Ziya

Gökalp, Türk milliyetçiliğinin gelişmesine spor, sağlık ve bilimsel amaçlarla faaliyet gösteren Türk Ocaklarının önemli katkılar sunacağını dile getirmiştir (Gökalp, 1981: 636-637).

İlk zamanlarda ideolojik açıdan İttihat ve Terakki Fırkası ile örtüşen Türk Ocakları, maddi olarak da partinin desteğini aldığını da kabul eder. Ancak daha sonraları Ocaklar partinin bir yan kuruluşu olmayı reddetmiştir. “Türk Ocağı siyasetle alakadar olmaz; hiçbir Ocaklı, Ocağı şahsi ve siyasi ihtiraslarına alet ve saha ittihaz edemez” şeklindeki siyasetle ilgilenmeme ve hiçbir siyasi partiye hizmet etmeme yönünde aldıkları kararı tüzüklerinde belirten Ocaklar, bu sayede özerk bir kuruluşa dönüşmüştür (Şimşek, 2002: 32-35). Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte ise yeni koşullara adapte olmaya çalışan kuruluş, kurucu hükümet tarafından faaliyetlerinin kontrol altına alınmaya çalışıldığı bir konuma ulaşmıştır. Ocaklar, devamlılıklarının tehlike altında olduğunu hissederek amaçlarında kısmi değişikliklere gitse de söz konusu yeniden yapılanma, tek parti yönetimi tarafından yeterli bulunmamıştır. Yeni rejimle, sahip olduğu milliyetçi tutum sebebiyle bağdaşmayan Ocaklar, tek parti yönetiminin mevzu bahis kültürel teşebbüsünü halkçı bir çerçeveden sürdürmeyi amaçlaması üzerine 1931’de kapatılmıştır. Türk Ocaklarının “siyasi bir güç olarak CHF’nin karşısına çıkabileceği endişesi” de kapatılmaya giden süreçte yükselen iddialar arasındadır (Sarıay, 1994: 325).

Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Türk Ocakları gibi Kemalist milliyetçilik ve halkçılık ideallerinde birleşemediği bir kurumun varlığı yerine, Nisan 1931’de kapatılmasının hemen akabinde Şubat 1932’de Halkevleri’ni hayata geçirmesi, kendi güdümünde bir kültürel inşa amaçladığının en açık ifadesidir. Halkevleri iktidar elitleri için bir yetişkin eğitim merkezi olarak toplumu baştan aşağıya değiştirmenin aracı haline gelmiştir. Toplumun eskiden tam anlamıyla kopuk; davranış ve düşünüş biçimi, yaşam şekli, alışkanlıklar, sanat ve zevk anlayışı gibi pek çok açıdan telkin ve terbiye edilmesi yoluyla yeniden şekillendirildiği modern bir projeye tekabül eder.

Mustafa Kemal’in talimatlarıyla Cumhuriyet Halk Fırkası’nın üçüncü büyük kongresinde kurulmasına karar verilen Halkevleri’nin, partinin ilkelerine bağlı bir örgüt olarak hizmet edeceği bizzat talimatnamesinde belirtilmiştir:

“Partimizin yeni programında devlet örgütleri dışında çalışabilecek bütün çalışma unsurlarını ulusal kültürün yükselmesi ergesinde toplamayı amaç bilen maddeler ve hükümler son derece önemlidir... Partimizin program temelleri cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laykılık ve devrimciliktir.

Programımız bu ana ve temel prensiplerin egemenliği ve sonsuz olması için bu sıfatlarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini, ulusal ırının Türk Tarihinin esidiği derecelere çıkmasını, arın yükselmesini, ulusal kültürün ve ilmiğ hareket ve kınavlarn kuvvetlendirilmesini önemli araçlar olarak saptar ve işaret eder.” (CHP Halkevleri Öğreneği, 1938: 4)

Partinin bir tür kültür kolu şeklinde hareket eden Halkevleri'nin örgütlenmesinde CHP kadrolarının oluşturduğu yoğunluk, söz konusu yapı ile CHP arasındaki organik bağı gözler önüne seren önemli bir faktördür. Halkevleri'nin faaliyetlerine katılımı parti üyeliği aranmazken, yönetici kadrolarda yer alabilmek doğrudan CHP'ye kayıtlı olmaya dayandırılmıştır (Gürallar Yeşilkaya, 2003: 78). Bu noktada, Halkevi'nin kurulacağı şehirdeki il ve ilçe parti yönetim kurulunun ilgili Halke vini'nin düzenlenmesinden sorumlu olduğu, merkez konumundaki Ankara Halkevi'nin ise doğrudan başkanının Parti Genel Yönetim Kurulu tarafından seçildiğini söylemekte fayda vardır. Söz konusu kararlar, CHP Halkevleri öğreneğinin ilk üç maddesini oluşturur.

Halkevleri işleyişi bakımından dokuz şubeye ayrılmıştır. CHP Halkevleri öğreneğinin 4. maddesinde yer aldığına göre bu şubeler; dil, tarih, edebiyat şubesi (1), ar şubesi (2), gösterit şubesi (3), spor şubesi (4), sosyal yardım şubesi (5), halk dershaneleri ve kurslar şubesi (6), kitapsaray ve yayın şubesi (7), köycülük şubesi (8) ile müze ve sergi şubesi (9) dir. Ancak her Halkevi bahsi geçen dokuz şubeye sahip olmak zorunda değildir; başlangıç için en az üç şube ile gerekli bina, araç gereçler temin edilmesiyle bir Halkevi şubesi açılabilir. Halodaları'nın kurulması da söz konusu örgütlenme yapısıyla ilişkili bir sürece tekabül eder. Köy ve daha küçük birimler olan nahiyelerde Halkevi açmak için üç şube şartının sağlanamaması, 1940 yılında ilk kez Halkodaları'nın açılmasına götürmüştür (Şimşek, 2002: 72-90). Kurulduğu 1932 tarihinden kapatıldığı 1951 yılına kadar geçen ilk ve en etkin olduğu safhada, Halkevleri hem şube sayısını hem de üye sayısını giderek artmıştır. Kapatıldığı yıl bütün vilayet merkezlerinde olmak üzere toplam 478 Halkevi ve 4322 Halkodası mevcut bulunmuştur (Gürallar Yeşilkaya, 2003: 79-80).

1946'da Demokrat Parti'nin meclise girmesi ile çok partili hayatın fiili olarak başlaması, Halkevleri projesinin de yoğunlukla meclisin gündeminde taşınmasına sebep olmuştur (Çeçen, 1990: 212). Söz konusu yoğunluk Halkevleri'nin topluma endoktriner bir tutumla yaklaşması yönünde olup CHP'nin süreçteki rolünün eleştirisini içermektedir. Çeçen bu durumu şöyle dile getirmiştir: “Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurduğu ve sahibi bulunduğu Halkevlerinin çok partili rejime geçtikten sonra diğer parti üyelerine de açılması ve girişin her vatandaşa serbest bırakılması gerektiği

anlaşılmıştır” (1990: 219). Halkevleri'nin CHP'nin adeta bir organı şeklinde algılanması ve süreç içindeki faaliyetlerinin toplumun değerlerini yansıtmaktan uzak kalması, Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin ardından 1951 yılında kapatılması ile sonuçlanmıştır.

Halkevleri, Cumhuriyet devrimlerinin halk nezdinde gönüllü olarak benimsenmesi gagesine dayanır. Buradaki temel odak noktası ise geçmişe ait izlerin silinmesidir. Halkevleri çalışmalarının çoğunda eskiye karşıt takınılan yeni tutumun sıkı bir savunuculuğu ortaya çıkar. Osmanlı'dan kalan hafızanın değiştirilip yerine yeni düşünce yapısının yerleştirilmesi bu noktada esastır. Halkevleri öğreneğinde geçen şu ifadeler de söz konusu hafıza silme çalışmalarının kanıtı niteliğindedir: “Tarihe geçmiş kurumların cemiyet yapısının en derin tabakalarına kadar işlemiş köklerini sökmek, cumhuriyet ve devrim esaslarını bütün ruhlarla ve fikirlere egemen kutsal insan şartları halinde perçinlemek ödev ve yükümü karşısındayız” (CHP Halkevleri Öğreneği, 1938: 4).

Halkevleri'nde geçmişe dair söz konusu kalıntıların silinmesinde çizilen yegâne yol, Batı medeniyetini takip etmek olmuştur. Yukarıda tek parti döneminin kültür anlayışının ele alındığı çerçevede de belirtildiği üzere, Kemalist kadroların örnek aldığı tek medeniyet tasavvurunun Batı medeniyeti olması, Halkevleri gibi bir kültür aşılama kuruluşunun doğrudan Batı-merkezci bir tutum sergilemesini olanaklı kılmıştır. CHP'nin Halkevleri çalışmalarını değerlendirdiği 1935 tarihli beyannamesinde eğitimde garplılık fikrini yaygınlaştırma çabası bu hususa örnek verilebilir: “medreselerin ve eski mekteplerin harıl harıl bir gayret, kör ve sakat bir metotla kültüre yardımı olsun diye ancak dini istisamlara alet olabilecek kadar tek cepheli, yarım yamalak öğretebildikleri acemce ve arapça yerine yani medeniyetin, garplılık fikrinin anahtarları olan diğer yabancı dilleri türk çocuklarına tez elden öğretmek lazım geliyordu” (CHP, 1935: 96).

Batı'yı bu denli olumlulamak, gericilikle ilişkilendirilen İslami referansları da terk etmek anlamı taşır. Halkevleri faaliyetleri kapsamında dini inanca dair birtakım kısıtlamaların vuku bulduğu bilinmektedir. Dahası, toplumu birbirine bağlayan unsurun o tarih itibarı ile dinden ziyade yeni Kemalist milliyetçilik anlayışı olacağı vurgusu ile Halkevleri'ne özel bir sorumluluk atfedilmiştir. Vatandaşların modern, Batılı anlamda örgütlenmesinin aracı Halkevleri gibi kültür merkezleridir. Çeçen'in şu ifadeleri, bunun Halkevleri kapsamında nasıl bir hedefe dönüştürüldüğünü gösterir: “Camilerde ümmet olarak bir araya gelmeye alışmış halk kitleleri, artık Halkevleri'nde

ve benzeri uygar toplum merkezlerinde artık ümmet olarak değil ama millet olarak bir araya geleceklerdi... Kitleleri cami dışında bir araya getirecek yeni merkezlere gereksinim vardı. Halkevleri böylesine bir gereksinmeyi de karşılayacak biçimde görünüyordu” (1990: 380).

Cumhuriyet inkılabının toplumun kılcallarına yerleşmesini hedefleyen Halkevleri, aynı zamanda halk ile aydınların kaynaşmasını sağlayacak bir platform olarak düşünülmüş ve dolayısı ile yöneticilerin aydınlara önemli roller biçtiği görülmüştür. Bu anlayış çerçevesinde cumhuriyet rejimi, Atatürkçü aydınlarla el ele verilmiş bir gelişim sürecine işaret eder. Halkı aydınlatma adına gerek telkin ve terbiye şubesinde gerekse kurslar şubesinde aydınlara ayrılan yer son derece geniş çaplı olmuştur. “Halkevleri kapısı, kendi uzmanlık alanında konuşmalar yapmak isteyen her aydına açık olduğu için konferans konularının çok çeşitli olduğu belirtilir (Gürallar Yeşilkaya, 2003: 82). Yukarıdan aşağıya bir kuvvetle halkın düzeyini yükseltmeyi kendine gaye edinmiş Cumhuriyet elitleri, söz konusu ayırıştırıcılar ile esasında halkla bütünleşememenin resmini çizmişlerdir. Eğitimli kesim aracılığı ile köylülere Aydınlanma düşüncesi götürülmüş olsa da köylünün yüreğinde çok kalıcı bir etki bırakmamıştır.

Halkevleri, toplumun içselleştirdiği ve rızasıyla onayladığı, zaman içinde iktidara itaat ettiği bir değişim sürecini öngörürken, toplum nezdinde beklediği karşılığı alamaması, yönetici kadroların kendi toplumunun değerlerinden ne denli uzak olduğunu bir kere daha gözler önüne sermiştir. Ankara Halkevi’nde Gaziantep’li bir ozanın türküsünü bölen Mustafa Kemal’in sarf ettiği şu sözler manidardır: “Bu bir ocakbaşı müziğidir, toplumun değil. Bize böyle uyutucu değil, çok sesli coşturucu, sevinç kaynağı olacak müzik gerek. Bu sesleri sanatçılarımız ellerine alacaklar, ulusal senfoniler, operalar yapacaklar. Biz, ancak bu küçük sazla atalar andacı olarak kıvanç duyabiliriz. Uğraşmamalı bu gibi fosilleşmiş, yozlaşmış şeylerle...” (Güven, 1974: 59).

Halkevleri’nin tabanın nabzını ölçme noktasında tam anlamıyla başarı sağladığını söylemek pek mümkün olmayabilir. Bizzat Ankara Halkevi’nde görev yapmış İlhan Başgöz’ün aktardıkları, Halkevleri ile ilgili CHP tarafından paylaşılan istatistiksel başarının da şüpheli olduğuna dikkat çeker: “Halkevleri müdürleri tarafından hazırlanan CHP’nin resmi istatistiklerinde çok sayıda işçi ve köylü halkevi üyesi olarak gösterilmektedir. Ancak, bu istatistiklerin doğruluğu tartışılabilir. Halkevlerinde bu istatistikleri tutarken sistemli ve profesyonel bir yöntem izlenmemiştir. Ayrıca, müdürler yıllık

raporlarını hazırlarken çoğu zaman üye sayılarının hızla arttığını gösterebilmek için gerçek rakamları tahrif etmişlerdir” (aktaran Şimşek, 2002: 110).

Halkevlerinin kuruluşunda dünyadaki diğer örneklerinin gözlemlendiğini Reşit Galip, Ankara Halkevi'nin açılışında şu sözlerle dile getirmiştir: “Uzak yakın birçok memleketin kültür ve gençlik teşekkülleri tetkik edilmiş, fakat hiçbirisi taklit olunmamıştır... Bu itibarla teşkilat ve mesai programımız tamamen milli ve orijinaldir” (Reşit Galip Bey'in Nutku, 20 Şubat 1932, 30). Ancak yukarıda incelendiği üzere, süreçteki işleyişi Halkevleri'nin ideolojik açıdan Batı hayranlığı ve dahası taklitçiliği üstüne kurgulandığını gözler önüne serer. Bu noktada yetişkin eğitimi merkezi olarak faaliyet gösteren bir başka örneğin ele alınmasının Halkevleri deneyiminin karşılaştırılmalı bir biçimde analiz edilmesi adına faydalı olacağı düşünülmektedir.

İtalyan Ulusal Faşist Partisi Boş Zaman Örgütlemesi: *Dopolavoro* Organizasyonu

Halkevleri'nin cemiyetleşme evresinde devletin kurulduğu ilk zamanlarda yurtdışına eğitime gönderilen kimselerce dünyadaki benzer uygulamalar üzerine yapılan incelemeler büyük yer kaplamıştır. 1920li yıllara bakıldığında dünya genelinde yetişkin örgütlenmesi adına yönetici grupların eyleme geçtiği dikkat çeker. Bu bağlamda Halkevleri'nin örgütlenmesinde Avrupa ve Balkan ülkelerinde mevcut bulunan kültür teşekküllerinin örnek alındığı bilinmektedir. Bu başlıkta da bahsi geçen örneklerden birini teşkil eden ve CHF yönetiminde süreç boyunca başarılarından ötürü ilgiyle takip edilmiş olan İtalya'daki *Dopolavoro* örneği ele alınmaktadır.

Opera Nazionale Dopolavoro, OND (Ulusal İş Sonrası Programı), işçi sınıflarını boş zamanlarında örgütlemek, faşist eğilimler çerçevesinde eğitmek ve yönlendirmek amacıyla 1925 yılında İtalya'da kurulmuş geniş çaplı bir kültür organizasyonudur. Örgütün kısaltılmış olarak kullanılan ismi *Dopolavoro*, İtalyanca'da *lavoro* anlamındaki iş ve *dopo* manasına gelen sonrasında kelimelerinden türetilmiştir. İş yeri dışındaki sosyal deneyimlere ideolojik bir görünüm kazandırmak, insanları birleştirmek için planlanmış bir girişimdir. Kurum, sayısız pek çok amacının içinde en temel olarak kitleleri mevcut rejime dahil etmeyi hedeflemiştir (Whittam, 1995: 73).

İlk aşamada *Dopolavoro*'lar özel işletmeler olarak ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla işçi sendikaları ile birlikte yer alan bu grup örgüt, sosyalist izler barındırmıştır. Ekim 1922, Faşist Parti'nin İtalyan hükümetinin kontrolünü ele geçirmesi ve ertesi birkaç yıl içinde adım adım faşist diktatörlüğe gitmesi

itibarı ile kırık bir tarihe işaret eder. Dopolavoro örgütü de bu tarihten sonra faşist yönetimin bir parçası olmuştur. Örgütün Faşist Parti'nin kontrolü altında ulusal bir kurum haline dönüşmesi, 1 Mayıs 1925'te kraliyet kararnamesiyle *Opera Nazionale Dopolavoro* resmi adıyla kurulmasıyla gerçekleşmiştir (de Garzia, 1981: 10). Dopolavoro örgütlenmesi kapsamında yer alan binlerce yetişkin kulüp, spor ve kültür kuruluşu OND altında toplanmıştır.

Dopolavoro teşebbüsünü ve pek çoklarının başarı olarak addedilen kültürel faaliyetlerini ele almadan önce tam bu noktada İtalyan siyasal hayatındaki genel havaya bakmakta fayda vardır. Bu, aynı zamanda İtalya'daki siyasal dengeyi faşist rejime doğru götüren faktörleri anlamayı da sağlar. Toplumu dizayn etme çabasının üstelik baskıcı bir rejim kapsamında başarıya ulaşması, faşizme giden süreci tarihsel bağlamda incelemeyi gerekli kılar. Faşizmin yükselişi, toplum nezdinde kabul görüşü gibi hususlar bu noktada OND'nin başarısının altındaki sosyolojik gerekçeleri görmeyi de kolaylaştırır.

Batı Avrupa'nın ulusal bütünlüğünü en geç tamamlamış devletlerinden biri olarak İtalya'nın, tarihsel bir analizde siyasal dinamiklerin oldukça karmaşık biçimde meydana geldiği bir ülke olduğu açıktır. 1789 Fransız Devrimi itibarı ile önce Avrupa'ya yayılan ve sonrasında dünyanın birçok yerinde etkili olan ulusal devletleşme İtalya'da ve Almanya'da kıtaya göre geç karşılık bulmuştur (Hearder: 2001: 153). İtalya'nın birleşmesi, 1815'te Napolyon sonrasında başlayıp 1871'de sona eren, neredeyse yarım yüzyıllık bir dönemi kapsar.

19. yüzyılın başında İtalya, irili ufaklı pek çok devletten oluşan bir kara parçasıdır. 6. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından 19. yüzyıla kadar, yarımada tek bir otorite tarafından yönetilememiş; hiçbir zaman birleşik bir siyasi bütün olamamıştır. 1815'te başlayan süreç, hem siyasal hem askeri hem de ekonomik saiklerle 1861'de İtalyan Krallığı'nın kurulması ve nihayetinde 1871'de Roma'nın başkent oluşu ile tamamlanmıştır. Söz konusu birleşmede İtalyan toplumundaki sosyo-kültürel, ekonomik birtakım ayrışmalar, bütünleşmeyi Avrupa'daki diğer ulus-devletlere göre farklı kılmıştır. Pek çoklarına göre İtalya'daki birleşme ulusal değerlerden yoksundur. Carter'ın "birbirini dışlayan iki İtalya" şeklinde adlandırdığı farklılık, liberal İtalya ile İtalyan milletinin birleştirilmesinde yaşanan zorluklara işaret eder (2011: 545). Ve işte Massimo d'Azeglio'nun meşhur "İtalya'yı kurduk, şimdi sıra İtalyanları yaratmakta" ifadesi 1871 itibarı ile kurulan yeni devlette, İtalyan milliyetçiliği ve inşası hakkında önemli ipuçları verir (Hobsbawn, 1995: 63).

Pek çok düşünür ve tarihçiye göre, İtalyan birleşme usulünün toplumu tümü tarafından yaygın bir kabul görmemesi, devletleşme noktasında İtalya'nın kritik süreçlere gebe olmasına sebebiyet vermiştir. Bu düşünce ki İtalya'da siyasal denklemi birleşmenin ardından, yaşanan dünya savaşının da tetiklemeyle kısa zaman içinde şaşırtıcı düzeyde radikalliklere varırmıştır. Toplumda kitlesel katılımdan uzak kalan risorgimento (yeniden diriliş) hareketi, Gramsci tarafından “pasif devrim” olarak adlandırılmıştır (Elazar, 1996: 236). Ona göre, bir burjuva devleti hedefleyen İtalyan devrimi, burjuvazinin katılımını içermemiştir. Ayrıca, devrimci bir lider eksikliği de vardır. Yarımadanın kuzeyi ile güneyi arasındaki toplumsal, ekonomik ve sosyolojik farklılıklar bu ortaklığın sağlanamamasında Gramsci'ye göre en temel gerekçesidir.

İtalyan risorgimento ile Fransız Devrimi arasındaki kritik fark ortaya çıkar. Gramsci'nin İtalya'daki devrim meselesine ilişkin argümanlarını, devrimin doğasını, neredeyse tüm modern reformların referans aldığı devrimle, 1789 Fransız deneyimiyle karşılaştırmak oluşturur. Yeni İtalyan devleti, 1790'larda Fransız burjuvazisi tarafından yaratılan kompakt modern Fransız ulusundan oldukça uzaktır. “Gramsci'ye göre liberal İtalya, başından beri ‘başarısız’ bir devlettir: fiilen ‘hatalı’ doğmuştur. Gramsci, Risorgimento'yu, başarısız bir ‘pasif’ burjuva devrimi olarak tanımlar, zira ülkenin zayıf kapitalist ekonomik tabanının bir yansıması olan zayıf İtalyan burjuva sınıfı kendisini ‘eski feodal sınıflara’ dayatamamış veya popüler sınıflar üzerinde ‘hegemonya’ kuramamıştır” (Carter, 2011: 226-227).

Risorgimento, İtalyan yeni siyasal sisteminin bileşimini ve ülkedeki sınıf ilişkilerinin karakterini doğrudan temsil etmiştir. Gramsci'ye göre İtalya, yüzye de kurumlarıyla demokratik bir devlet iken esasında despotik yönetime sahip bir birleşik devlet konumuna sahip olmuştur (Gramsci, 2014: 328). Liberal bir hükümetin yönetimine rağmen, oy kullanma sistemi Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sınırlı kalmıştır. Dünya savaşının ardından ise söz konusu siyasal ve hukuki tıkanıklık yeni bir yönetici sınıfın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Forgacs, 2018: 50).

1900'lerin ilk on yıllık döneminde İtalya'da kapitalizm gelişmiş ve sınıf farklılaşması derinleşmiştir. 1910 sonrası dönemde ise ülkenin kapitalist anlayışının artmasına paralel olarak sosyalist partinin siyasal anlayışında farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Başbakan Giovanni Giolitti'nin işçilerden ziyade burjuvazi ile ittifakı da bu tıkanıklığı tetiklemiştir. Ülkenin kuzey ve güney bölgeleri arasında birleşik bir İtalyan devleti kurulmadan önce mevcut

bulunan farklılıklar, 20. yüzyılın başında giderilememiş; üstelik ideolojik düzeyde pompalanmaya devam etmiştir. Birinci Dünya savaşına giden süreçte İtalya’da sosyalist parti iktidarı sürerken, toplumsal düzeyde liberal İtalya ideallerine dair hayal kırıklıkları yaşanmaya başlamış ve parti içinde de eleştirel sesler yükselmiştir (Belge, 2012: 354-355). Bu durum, dünya savaşına girerken ülkedeki genel siyasal havanın da ikilik yaratmasına sebep olmuştur.

İtalya’da faşist rejime giden süreç, bakıldığında çok uzun olmamakla beraber tarihsel bir arka plana sahiptir. Faşist yönelimin incelenmesi adına, Griffin (2014:103) bize dünya savaşı başlamadan hemen önceki dönemde, 1914 başındaki savaş yanlısı ve şiddet içeren lobiyi hatırlatır. Çünkü faşist hareketin yükselişinde, savaş öncesi söz konusu grup deneyimlerinin bazı kritik etkileri olmuştur. Diğer bir ifade ile faşizmin çıkış noktası 1919 Birinci Dünya Savaşı sonu değildir. Aslında savaş öncesi dönemde “Yeni İtalya” idealleri ile yola çıkan bir grup zaten oluşmuştur. Bu grup, İtalya’da devrim çağrılarında, çürüyen ve çöken eski İtalya yerine, güç ve kahramanlıkla dolu yeni bir İtalya’ya atıfta bulunur. Bu nesil neredeyse kendilerini yarım kaldığına inandıkları risorgimento’yu tamamlamaya adanmıştır.

1904 yılında, faşist ideolojinin kurumsal anlamda ortaya çıkmasına henüz yıllar var iken, İtalya’da liberalizmin çöküşü ve sosyalizmin bölücülüğü hakkında “Milliyetçi program” adı altında yazan Papini, söz konusu sürecin ne kadar geriye götürülebileceğinin önemli bir kanıtıdır. Bu sayede savaş öncesi dönemde İtalya’da sosyalist, liberal düşünceye karşı aşırı milliyetçi fikirlerin yayılmasına ve hatta prestij kazanmasına katkıda bulunan Papini, faşist ideolojinin ortaya çıkmasında etkili olan siyasal yazımın da öne çıkan isimleri arasında yer almıştır. Faaliyete dönük bir hareketin varlığı adına temel ise 1910’da Floransa’da gerçekleştirilen Ulusal Kongre ile gerçekleşmiştir. Kongrede Papini ve yakın meslektaşı Federzoni tarafından *Associazione Nazionale Italiana, ANI* (İtalyan Ulusal Birliği) kurulmuştur (Roberts, 1979: 112).

Muhafazakâr bir dönüşüm talep eden aşırı milliyetçiler, yeni İtalya’nın kurulmasında savaşın baş etken olduğunu varsaymışlardır (Belge, 2012: 356). Grubun temel inancı, savaşın geçmişin tüm ideolojilerini sonsuza dek gömeceği ve tamamen öze giden yolu açacağıdır; bu dönemde kim pasif bir tutum sergilerse o geride kalacaktır, çünkü tarih hızlanmakta ve İtalya yeni bir çağa girmektedir. İlk etapta farklı ve küçük ultra-milliyetçi grupların savaş yanlısı tutumlarına rağmen şiddet eylemleri baş göstermemiştir. Savaş öncesi dönemde söz konusu grupların majör bir harekete - ve ötesinde

rejime - dönüşeceği tahmin dahi edilmemiştir. Bu aşamada ana akım siyasi kültür ve gelişmelerin eteklerinde sürdürülen bir siyasi yazım hareketi olduğunu söylemek de muhtemeldir (Griffin, 2014: 122). Yüksek tirajlı gazete sütunlarına ve yüksek katımlı kitle toplantılarına doğru gelişme göstermesiyle hareket, ileride faşizm olarak adlandırılacak ideolojik duruşun temelini oluşturmuştur.

İtalya’da sosyalist partinin içinden çıkıp milliyetçi harekete katılan kişiler de faşizme giden süreçte önem taşır. Faşist hareketin lideri olacak Benito Mussolini’den de görüldüğü gibi, sosyalist grupların kendi içlerinde bölünmesi ve anti-komünist milliyetçi harekete katılması, hareketin siyasal arenada hızla yayılmasında etkili bir diğer unsur olmuştur. Esas olarak, İtalya’daki mevcut sosyalist gruplar arasında ayrılığa neden olan şey, sağ ya da sol eğilimlerden çok; Birinci Dünya Savaşı’na katılma noktasında sergilenen tavır olmuştur. Saldırgan bir kesim, İtalya’nın Müttefikler tarafında savaşa girmesini savunurken, diğer tarafta savaşa girme konusunda tarafsızlık gösteren sosyalistler yer almıştır.

Savaşa giden süreçte Üçlü İttifak’ın yanında yer alan İtalya, savaşın başlamasıyla beraber İngiltere ve Fransa ile saf tutmuştur. Yapılan müzakereler sonucu İtilaf Devletleri ile aynı tarafta yer almanın İtalya’nın kendi çıkarlarına daha uygun olacağı kanısına varılmasıyla, İngiltere ile 1915’te Londra Antlaşması; Fransa ile 1917’de St. Jean de Maurienne Antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma hükümlerine göre İtalya’nın savaş sonrasında Almanya sömürgelerinden ve Osmanlı topraklarından pay alması öngörülmüştür (Armaoğlu, 2010: 217). Birinci Dünya Savaşı’na İtalya’nın İtilaf devletleri yanında girmesinin söz konusu gerilimi artırıcı bir yanı olmuştur. İtalyan siyasal hayatının dahili mekanizmasının yanı sıra Müttefik Devletlerin savaşı kazanmasının ardından yapılacak nihai barış anlaşması ile İtalya’nın buradan önemli topraklar elde edeceği beklentisinin yerine getirilmemesi ile yaşanan hayal kırıklığı, ülkeyi harici açıdan da huzursuzluğa götürmüştür. Aslında, halihazırda var olan hoşnutsuzluğa savaş sonrası hayal kırıklığı eklenmiştir. İtalya savaşın kazanan devletleri arasında yer almasına rağmen, neredeyse “yenilen ülkelerinkine benzer bir memnunsuzluk ve huzursuzluk” ortamına kapı aralamıştır (Carocci, 1965: 6).

Birinci Dünya Savaşı’ndan adeta bir “yenik galip” (Bourderon, 1989: 8) olarak çıkan İtalya’nın ekonomik anlamda savaştan beklediklerini elde edememesi, mevcut durumunu daha da zorlaştırmıştır. Savaş sonrası gelişmelerin sebep olduğu ekonomik sıkıntıların yanı sıra ülkeye siyasal olarak da

karmaşık bir atmosfer yayılmıştır. Görüldüğü üzere, istikrar ortamının sağlanamadığı 1919-1922 arası dönemde İtalya, iki seçime ev sahipliği etmiş ve bu kısa sürede dört hükümet değişikliği yaşanmıştır (Erdem & Erdem, 2016: 108).

Dışsal faktörler ülkedeki iç siyasal ve ekonomik hayatı etkilerken, 1921 yılında Mussolini *Partito Nazionale Fascista* (Ulusal Faşist Parti)'yı kurmuştur. 1922'de Mussolini'nin Roma'ya düzenlediği yürüyüşün ardından faşizm dalgasının giderek büyüdüğü görülmüştür. Tüm bu olayların sonucunda Kral III. Victor Emmanuel, sıkıyönetim yarasını kaldırmış ve toplumsal krizi şiddet içermeyen bir şekilde çözmek adına 31 Ekim 1922'de Mussolini'yi başbakan olarak atamıştır (Griffin, 2014: 119). Mussolini başbakan olduğu andan itibaren, radikal bir faşizmden ziyade esasen heterojen bir faşizm sürdürmüştür. Ancak üç yıl içinde bir kitle hareketine dönüşmüştür. Mussolini'nin sınırsız yükselişi, İtalyan devletinin temelini faşizm olarak ilan etmesiyle başlamış, Ocak 1925'te faşist diktatörlüğe geçiş tamamlanmıştır.

Mussolini hükümetinin en etkili olduğu alanın toplumun yukarıdan aşağıya inşası olduğunu söylemek mümkündür. Faşist rejim boyunca, hayatın her alanını etkileyecek politikalar ve değişiklikler tasarlanmıştır. Ve bu noktada faşizm hakkında, rejimin siyasi politikalarının, toplumsal programlarının ve kurumsal değişimlerinin algılanarak süzgeçten geçirildiği, çağdaş tarihsel olgu olarak sunulduğu bir "kültürel süzgeç" olduğu fikri de öne çıkmıştır (Griffin, 2014: 126). Bu amaca yönelik etkili araç ise işçi sınıfının örgütlenmesini sağlayacak olan boş zaman aktivitesi *Dopolavoro* olmuştur. *Dopolavoro*, İtalyanları çocukluktan itibaren disipline etmek için düzenlenmiş bir sosyal yaşam organizasyonudur. Siyasal ve ekonomik dönüşümlere göre daha fazla görünürlük kazanan ve çok daha etkili hale gelen bu organizasyon, koordinasyonu ile milyonlarca sıradan İtalyan'a günlük yaşamın birçok alanında modern boş zaman etkinlikleri sunmuştur. *Dopolavoro* örgütü faşist yükselişin önemli bir göstergesi olarak dönemin siyasetinin anlaşılmasında da büyük önem kazanmıştır.

Mussolini, faşist rejim aracılığıyla İtalyanları sadece değiştirmeye değil, daha da önemlisi, onları faşist eğilimler yönünde telkin, yasama ve yaptırım gücüyle yeniden dizayn etmeye çalışmıştır. Faşist politikaları bir "toplum mühendisliği" süreci olarak tanımlayan Ben-Ghiat (2001: 3), faşist rejimin yeni bir insan yaratma ve toplumu mükemmelleştirme amacına dolaylı olarak atıfta bulunur. İşte *Dopolavoro* organizasyonu da söz konusu toplumu

şekillendirmede faşist rejimin başarıya ulaşmış ve en etkili vasıtalarından biri olma özelliğine sahiptir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yönetim düzeyinde siyasal destek ve toplumsal iş birliği için rıza oluşturmanın gerekliliği, o zamana dek hiç olmadığı kadar hissedilmiştir. Başka bir deyişle, vatandaşlara belirli durumları empoze etmek ve onları belirli bir doğrultuda manipüle etmek için güç kullanımının iktidar otoritesi için yeterli ve etkili olmadığı anlaşılmıştır. İtalya'daki faşist yönetim kapsamındaki rıza kültürünü derinlemesine araştıran de Garzia, iş yeri dışındaki sosyal roller ve ihtiyaçlardan istifade etmesi bakımından Dopolavoro organizasyonunu, faşist rejim tarafından sanayi işçileri, köylüler ve maaşlı çalışanlar arasında duyarlı bir halk oluşturmak için geliştirilen ideolojik ve sosyal ikna araçlarının en önemlisi olduğunu belirtmiştir (1981: 16). Dolayısı ile bu yeni dönem itibarı ile ekonomik belirleyenlerin yanı sıra kimlik sorunu üzerine inşa edilen politikaların da önem kazandığı görülmektedir. Bu konunun o zamana kadar çoğunlukla göz ardı edilen yeni bir çerçeveye oturtulmasına ihtiyacı doğmuştur. OND de bu bağlamda, "ulusal vatandaşları birleştirmek için işyeri dışındaki sosyal deneyimlere belirligin biçimde ideolojik bir görünüm kazandırmak amacıyla kurulmuştur" (Lyttelton, 1982: 603).

1 Mayıs 1925'te kraliyet kararnamesiyle Faşist parti şemsiyesi altında kurulan Dopolavoro, UFP (Ulusal Faşist Partisi)'nin söz konusu sosyal mühendislik projesinin temel enstrümanlarından biri olmuştur. Faşist kültürü pompalamak ve toplumu bu doğrultuda eğitmek, gündelik faaliyetlerini yönlendirmek amaçlı bir örgüttür. Dopolavoro, Faşist parti gibi yekpare bir örgütlenmeye sahip olmamıştır, aksine daha karmaşık bir organizasyon ağı ve sürecine dayanır. Homojen yapıları bir örgüt olmamış; faşist sendikalar gibi tek bir kalıptan elde edilmemiştir (Togliatti, 1978: 121-122).

1925 yılında kurumun mevzuatı için başlangıçta Milli Ekonomi Bakanlığı yetkilendirilirken, 1927 yılına gelindiğinde Mussolini Faşist Parti ulusal sekreteri Augusto Turati'yi OND'den sorumlu kişi olarak atamıştır ve bu da örgüt ile parti arasındaki organik bağın kurumsal hale gelmesinin zeminini hazırlamıştır (de Garzia, 1981: 33). Programın ulusal bir ajans olarak var olması, devletin sosyal refah girişimlerinin yürütülmesine ilişkin örtük politikasını ortaya koyan önemli bir işarettir. Geniş bir yelpazede sosyal faaliyetlerin devletin projesi haline gelmesi, örgütün sendikalist korumadan kopmaya başladığı anlamını taşımıştır. Çünkü örgüt başlangıçta siyasi bir araçtan çok teknik bir proje olarak tasavvur edilmiştir. Dolayısı ile örgütün teknik bir

meseleden siyasi araca dönüşmesi, toplumsal mühendislik ve kültür üretimi yaptığını göstermiştir.

OND gündelik hayatın pek çok alanına doğrudan dokunan faaliyetler organize etmiştir. Çeşitli programlar kapsamında kitlelere pek çok avantaj sunulmuştur. İşçilerin akşamlarını geçirebileceği, soğuk havalarda ısınabileceği, iskambil oynayabileceği; parası varsa bir bardak içki içebileceği vb. bir yer olarak tanımlamıştır Togliatti, kısa zamanda ülkenin pek çok yerinde kurulan Dopolavoro'ları (1978: 121). Tiyatro ve sinema biletlerinde sağlanan indirimler, bazı dükkanlardan yapılan alışverişlerde yiyecek ve giyeceğe yapılan iskonto vb. uygulamalar boş zaman örgütlenmesinde işçilerin yararına olacak faaliyetlerinden sadece birkaçıdır. Dopolavoro'larda karşılıklı yardım işlevleri de üstlenmiştir; yoksul ailelere ve zor durumdaki işçilere yardımlar ulaştırılması bunun bir parçasıdır. Görüldüğü üzere bu örgütler kitle örgütü olarak son derece önem kazanmıştır; çünkü, faşizmin kitleleri kendisine bağlama çabalarının bir zincirini oluşturmuştur.

Faşizmin bu aşamada yayılması için hayati bir araç mahiyetiyle sınırlı sayıda üyesine ücretsiz radyo dağıtımı, radyo imalatçılarının düşük maliyetli radyo üretmeleri için yarışmalar düzenlenmesi söz konusu faaliyetleri kapsamında önem taşır. Kültürel bir propagandanın en temel aygıtlarından biri olarak kabul edilen radyo 1937'ye gelindiğinde çok geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşmıştır (de Garzia, 1981: 158-159). Bunun yanı sıra, sinema ve profesyonel tiyatro gibi faşist rejimin tam anlamıyla otorite sağlayamadığı ancak faal olmayı amaçladığı alanlarda kitlesel bir hareketlilik adına biletlerin pahalılığı karşısında “dopolavoro kart” ile önemli ölçüde indirimler yapılmıştır. Ticari film yapımcıları için vergi ödemelerinde indirimle gidilmesi, her performansta belirli sayıda koltuk için %50 fiyat düşürülmesi Dopolavoro'nun üyelerine sunduğu diğer faydalardandır.

Sinema ve tiyatro endüstrisinde yapılan fiyat indirimlerinin ve üyelere özel uygulanan birtakım avantajların, faşist rejimin güç kazanmasıyla beraber ideolojik boyutunu artırdığı söylenilebilir. Dopolavoro bu anlayışı ile yeni eğlence sahasına müdahale ederek, propaganda içeren eğitici filmler, belgesellerin organize edilmesini sağlamıştır. 1929'da hazırlanan gezici tiyatro da bunun bir ileri aşaması olarak pek çok farklı bölgedeki üyeyi kitlesel anlamda harekete geçirmeyi amaçlamıştır (de Garzia, 1981: 103-109-160). Söz konusu yeni boş zaman aktiviteleri yeni bir kitle yaratılmasında da etkili olmuştur.

Örgütün kurulmasından ardından adım adım birçok sanat alanında mevcut eğlence etkinliklerine yönelik fiili politikalar gerçekleştirilmiştir. OND kapsamında bunlardan bir diğer önemlisi ise spor faaliyetleri olmuştur. Faşist yönetim, geleneksel popüler oyunlara resmi bir örgütlenme getirmiştir. Profesyonel sporlara ve turizm aktivitelerine milli bir kimlik kazandırma gayesi ile işçilerin kitlesel olarak eğlence yönetimi sağlanmıştır. Spor bu alanlarda Dopolavoro'nun en çok başarı sağladığı alan olarak değerlendirilebilir. “Faşist rejimin spor dalında kazandığı bu başarının, kendi şiddet yanlısı tutumuna da etkisi olmuş, olası bir savaş için kitlelerin hazır olması sağlanmıştır” (de Garzia, 1981: 183-184).

Binlerce yetişkinin spor, kültürel aktiviteler, sanatsal faaliyetler ile katılım sağladığı iş sonrası programı kısa zaman içinde İtalyan toplumunun önemli bir kısmına yayılmıştır. 1931'de OND, 1.7 milyon üyesiyle halihazırda en büyük yetişkin örgütü sıfatına sahipken; bu sayı 1939'da yaklaşık 3.8 milyon üyeye ulaşmıştır (Morgan, 2004: 135). Devlet ve özel sektörde maaşlı çalışanların yüzde 80'i ile sanayi işçilerinin yüzde 40'ı OND'ye kaydolmuş, bu da İtalyan örneğinde yetişkin örgütü başarısının kayda değer göstergesi olmuştur.

İtalya'nın önemli siyasetçilerinden komünist önder Togliatti'nin “Dopolavoro faşizmin en geniş örgütüdür; taktiklerimizin başka örgütlere göre daha geniş olması gerekir, çünkü Dopolavoro'nun kuruluş yöntemi bakımından ancak bu şekilde diğer örgütlere göre daha geniş katmanlarla ilişki kurabileceğimizi unutmamalıyız” sözleri kritiktir (1978: 127). Zira Togliatti Faşizm Üzerine Dersler adlı eserinde, faşizmle mücadele etmenin yollarından bahsetmiş ve Dopolavoro örgütlenmesini bu mücadelede en kritik adreslerden biri olarak değerlendirmiştir. Kitlelerin bu örgütlere katılmasının iyi olduğunu da faşist mücadelede bulunacak yoldaşları için adeta bir itiraf mahiyetinde ortaya koymuştur.

Dopolavoro örgütü, faşist diktatörlüğün hâkim olduğu 1943 yılına kadar aktif olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. İkinci dünya savaşı öncesi komünist grupların ülkede etkili olmaya başlaması ve Eylül 1943'te Sicilya'ya ayak basmaları ile Kral III. Vittorio Emanuele, Mussolini'yi görevden almıştır. Mussolini'nin görevden alınmasıyla bir dönemin kapandığı İtalya'da faşistlerin liberal dönemden miras aldığı ve rejimin gücünü pekiştirmek için kurduğu bazı diğer kurumlar gibi OND de varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Savaş sonrası ulusal yeniden yapılanmadaki acil görevleriyle daha uyumlu bir

isim olan ENAL (Ente Nazionale Assistenza Lavoratori) şeklinde yeniden göreve başlamış; 1978’de de son verilmiştir (de Garzia, 1981: 236-237).

Dopolavoro kurumunun İtalya’daki etkisi görüldüğü üzere sadece faşistler tarafından değil, bizzat karşıtları tarafından da onanmıştır. Geniş çaplı bir yetişkin programı ile faşist kültür üretimini temin eden Ulusal Faşist Partisi’nin söz konusu örgütlenme ile kendi dönemi içinde ekseriyetle başarıya ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Toplumunu, son derece baskıcı bir rejime rağmen, faşist ideoloji çerçevesinde yönlendirme ve yeniden tasarlama hedefini rejimin de esas belkemiği olan şiddet yerine toplumsal rızayı gözeterek gerçekleştirmesi yurttaş imalatının organik bir zemine dayandığının önemli bir göstergesi olmuştur.

Sonuç

Batı’nın doğrudan örnek alınmasıyla şekillenen Türk modernleşmesi deneyimi, kültür kavrayışında romantik bir tutumun aksine son derece idealist bir tavır yanlısı olmuştur. Ve bu tavrını doğrudan politikalara yansıtan tek parti yönetimi ile Türk siyasal hayatı adına kritik dönemeçlere ev sahipliği yapmıştır. Toplumsal bir hafıza değişikliği ile reformları yerleşik hale getirme gayesindeki tek parti iktidarının, süreç içinde kültüre dair politikaları önem kazanmıştır. Kültür mefhumuna Raymond Williams’ın tanımlamaları kapsamında modern anlamı ile yaklaşan Cumhuriyet elitleri, söz konusu alanı, üzerinde tahakküm kurulabilecek ve tasarlanabilecek bir alan olarak tahayyül etmiştir. İşte bu bakış da kültür ile siyaset ilişkisinin erken Cumhuriyet döneminde kısmen gerilimli biçimde var olmasına sebebiyet vermiştir.

Cumhuriyetin en kritik sosyal projelerinden biri olan Halkevleri’nin bu çalışma için seçilmesi, hem Gellner’in modern dönem kültür-siyaset ilişkisinde gelişme nosyonuna biçtiği önemli rol hem de Gramsci’nin hegemonya anlayışını açıklarken yoğunlukla başvurduğu rıza, eğitim, entelejansiya gibi kavramlara referans ile kurucu iktidarın faaliyetlerini doğrudan yansıtan yegâne kurum olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. 1932 yılında ilk olarak on dört ilde hayata geçirilen Halkevleri’nin çok kısa zaman içinde Türkiye’nin dört bir yanında faaliyet göstermesi; Kemalist ideolojinin yayılması hedefinde kayda değer bir rol üstlenmesi, çalışmanın da odak noktası olan kültür ve kültür üretimi süreçleri adına anlamlı görünmektedir.

Halkevleri’nin kültüre dair siyasal iktidarın pozisyonunu açığa çıkarması bakımından rolü büyük olmakla beraber, toplum tarafından kabul görmesi noktasında işgal ettiği şaibeli konum; onu, emsali bir organizasyon ile analiz

etmenin ne denli önemli olduğunu ortaya çıkarır. Çalışma kapsamınca mukayeseli bir değerlendirme için harici bir örneğin incelenmesi, Halkevleri'nin süreçteki etkisi hakkında yorum yapmayı da kolaylaştıran bir faktör olmaktadır. Ele alınan Türkiye ve İtalya yetişkin eğitim merkezleri, pek çok açıdan birbirine benzeşmekte ve fakat birtakım temel hususlarda farklılıklar barındırmaktadır. Bu benzerliklerin en başında, her iki örgütün de bir anda ortaya çıkmadığı, her ikisinin de kendi toplumsal arka planında benzer kurumların fikri ve pratik yansıması sonucu yeni formlar üstlenerek oluşması gelir. Bunun yanı sıra her iki örgüt de mevcut iktidarın, tek parti rejiminin yan kuruluşları olarak var olmuş ve bu kapsamda desteklenmişlerdir. Hem Halkevleri hem de Dopolavoro dönemin kitle iletişim araçlarından propaganda amaçlı faydalanmışlardır. İki kurum arasındaki farklılıklar ise bu çalışmayı daha anlamlı kılmaları beklenen kısımdır. Demokratik bir yönetim ileri süren Türkiye Cumhuriyeti ile resmi yönetim biçimi olarak faşizmi kabul eden İtalyan iç dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu farklılıkların Halkevleri incelemesi açısından da mahiyeti artmaktadır.

CHP yönetimi, kültür kolu olarak kurduğu Halkevleri ile topluma yukarıdan aşağıya doğru yeni bir değerler bütünü aşlamak istemiş; Kemalist milliyetçilik anlayışı çerçevesinde, eskiye ve toplumun özüne dair pek çok unsurun lağvedilerek yeni düşünce, davranış setlerinin halk tarafından kabul edilmesini amaçlamıştır. Bu uğurda gerçekleştirilen faaliyetler zaman zaman bu toplumun renklerini, çeşitliliğini zaman zaman da ayrılmaz bir parçası olan dini inançlarını bastırmıştır. Tüm yaşananlar, kültürel anlamda toplumun kaynaşmasının önünde büyük engeller oluşturmuş ve bir tür kültürün yeni baştan yaratılması mücadelesine sahne olmuştur. Oysa İtalya'daki Dopolavoro örgütü, de Garzia'nın da adlandırdığı şekliyle bir "rıza kültürü" üretimi sürecine dayandırılmıştır (1981).

Türkiye örneğinde kültür sanat faaliyetlerinde geleneksel renklere hiç yer verilmezken, İtalya'daki ulus inşası aksine bu geleneksellikten beslenmiştir. Hem müzik hem diğer sanat faaliyetlerinde görülen öze yönelik, İtalyan halkının Dopolavoro'yu doğrudan yukarıdan bir mekanizma şeklinde algılamasının önüne geçerken, son derece totaliter bir rejim olan faşizmi dahi içselleştirmelerine katkı sunmuştur. Türkiye özelinde ise köylülere yönelik Halkodaları çalışmalarını sürdürse de bu faaliyetler adeta bir dayatma şeklinde vuku bulmuş; köylülüğün otantik değerleri koruma altına alınmamış ve hatta bunlara savaş açılmıştır. Söz konusu çalışma ile köylünün topraktan uzaklaşması, kentliye dönüşmesi hedeflenmiştir. İtalya örneğinde köylü ve

işçi sınıfının boş vakitlerini milli değerleri inşa etme yolunda geçirmesi ve de özellikle kentleşme karşıtı bir tavırla köylülüğün canlandırılması meseleleri ana gündem olmuştur. Bahsi geçen rıza üretiminin kültürel faaliyetler kapsamında doğal ve kendinden bir seyir izlemesi, Dopolavoro örgütünde görüldüğü üzere faşist bir eğilime rağmen başarılı kılabilmiştir.

Dopolavoro, İtalyan işçilere pek çok açıdan -hem sosyal hem ekonomik boyutta- kolaylıklar sağlama yolu ile işçilerin organizasyonel bağlılığını yükselten bir kurum olma özelliği taşır. Yöneticiler ile vatandaş arasında sergilediği arabuluculuk tutumu, Dopolavoro'nun Halkevleri'nde gözlemlendiği türden bir dışlayıcı ve ayrıştırıcı anlayıştan uzak olmasına imkân tanımıştır. İtalya'da faşist rejimin yüksek kültür ve folk kültürü arasındaki ayrımı verili olarak kabul edip söz konusu farklılıklar karşısında bir mücadeleye girişmemesi ve hatta teşvik etmesi, Dopolavoro'nun bütünleştirici yanına işaret ederken; Türkiye'de folk kültüre ait değerler, semboller ve sahip olunan pek çok başka unsurun terk edilmesi söz konusu farklılıkların toplumsal tabana yönelik sayısız örneğinden yalnızca biri olmuştur.

Sosyalizmin ve faşizmin gün sonunda birbirlerine benzeyen ideolojiler olarak literatürde yer alması, Türkiye ve İtalya örneği özelinde bir karşılaştırma için söylenebilecek sonsözlerden biri ve de ilerleyen çalışmalar adına aranılacak bir kapı olabilir. Cumhuriyet elitlerinin yönetime itaatkâr kitleler oluşturmak hedefi ışığında İtalyan faşist rejiminin kültür kolunu incelemesi ve ötesinde bunu örnek alması, söz konusu ilişkiselliği gözler önüne seren en açık kanıttır. Erken cumhuriyet dönemi tek parti yönetimi demokratik değerlere vurgu yaparken, ortaya attığı politikalarla totaliter yanını açığa çıkartmış, Halkevleri de bunun kültür kanalında karşılığı olagelmiştir. “‘Sağcı gericilik’ ‘solcu ileriliktikten’ nasıl ayırt edilebilirdi? ... Ortaya çıkan şey, faşizmi birçok yönetim şeklinin arasında, tek partinin himayesinde olan gelişimci diktatörlüğün bir formu olarak algılayan bir yorumdu...” (Gregor, 2003: 68).

Kaynaklar

- Althusser, Louis (2017). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Alp Tümerterkin. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Armaoğlu, Fahri (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Bağla, Lusin. “Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu”. *Birikim Dergisi*. No: 23. Ocak 1977. ss. 84-92.
- Belge, Murat (2012). *Militarist Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ben-Ghiat, Ruth (2001). *Fascist Modernities, Italy, 1922-1945*. California: University of California Press.
- Bourderon, Roger (1989). *Faşizm, İdeoloji ve Uygulamalar*. Çev. Kenan Somer. Ankara: Onur Yayınları.
- Carocci, Giampiero (1965). *Faşizmin Tarihi*. Çev. Muhittin Yılmaz. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Carter, Nick (2011). "Rethinking the Italian Liberal State". *Bulletin of Italian Politics*. Vol: 3 . No: 2. ss. 225-245
- CHP Halkevleri Öğreneği. Ankara: Recep Uluoğlu Basımevi. 1938.
- CHP, Halkevleri 1932-1935: 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?. 1935.
- Çeçen, Aml (1990). *Halkevleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çolak, Yılmaz (2007, Bahar). "Türk Devrimi, Devlet ve Kültür". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 3. Sayı: 12. ss. 23-39.
- De Garzia, Victoria (1981). *The Culture of Consent: Mass Organization of Leisure in Fascist Italy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dellaloğlu, Besim F. (2018). *Fransfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*. İstanbul: Say Yayınları.
- Dellaloğlu, Besim F. (2020). *Poetik ve Politik, Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Elazar, Dahlia S. (1996, Haziran). "Agrarian Relations and Class Hegemony: A Comparative Analysis of Landlord, Social and Political Power – Italy 1861-1920". *The British Journal of Sociology*. Vol: 47. No: 2. ss. 232-254.
- Erdem, Demirhan F.-Erdem, Çiğdem (2016). "İtalya'da Faşizmin yükselişi ve Antonio Gramsci'nin Faşizm Karşıtı Strateji ve Taktikleri". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 18. No:1. ss. 103-127.
- Forgacs, David (2018). *Gramsci Kitabı, Seçme Yazılar 1916-1935*. Çev. İbrahim Yıldız. Ankara: Dipnot Publications. 3. Baskı.
- Gellner, Ernest (1994). *Encounters with Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gellner, Ernest (2018). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev. Büşra Ersanlı & Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: Hil Yayın.
- Gökalp, Ziya (1981). *Ocaklar Ne Yapmıştır, Vazifesi ve Gayesi Nedir? Atatürk Devri Fikir Hayatı II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya (1995). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gramsci, Antonio (2014). *Hapishane Defterleri*. 7. Baskı. Çev. Adnan Cemgil. İstanbul: Belge Yayınları.
- Gregor, A. James (2003). *Janus'un Yüzleri, 20. Yüzyılın İkiz Kardeşleri: Marksizm ve Faşizm*. Çev. Deniz Öktem. İstanbul: Gelenek Yayıncılık. 2003.
- Griffin, Robert (2014). *Faşizmin Doğası*. Çev. Ali Selman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürallar Yeşilkaya, Neşe (2003). *Halkevleri: İdeolojik ve Mimarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güven, Ferit C. (1974). *Halkevlerinin Kuruluş Nedeni, Atatürk ve Halkevleri, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımı.

- Hearder, Harry (2001). *Italy: A Short History* (Second Edition, revised and updated by Jonathan Morris). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawn, Eric J. (1995). *1870'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnan, Afet (1969). *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıkları*. Ankara: Altınok Matbaası.
- Lyttelton, Adrian (1982, Eylül). "Reviewed Work: The Culture of Consent: Mass Organization of Leisure in Fascist Italy by Victoria de Grazia". *The Journal of Modern History*. Vol. 54. No:3. ss. 602-604.
- Mardin, Şerif (2017). *Türk Modernleşmesi*. 25. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morgan, Philip (2004). *Italian Fascism, 1915-1945*. Second Edition. New York: Palgrave Macmillan.
- Nalbantoğlu, Hasan Ü. (2018, Aralık). "Devletin İdeolojik Aygıtları Üzerine Notlar". *Teorik Bakış*. No:12
- Nielsen, Kai. (1999). "Cultural Nationalism, Neither Ethnic nor Civic". R. Beiner (der.). *Theorizing Nationalism*. Albany: State University of New York Press. ss. 119-130.
- Parla, Taha (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reşit Galip Bey'in Nutku, 20 Şubat 1932, Hakimiyet-i Milliye, Atatürk ve Halkevleri. *Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1974.
- Roberts, David. D. (1979). *The Syndicalist Tradition in Italian Fascism*. Manchester: Manchester University Press.
- Öğün, Süleyman S. (2010). *Politika ve Kültür*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Öğün, Süleyman S. (2019, Ekim). "Kültür Üzerine". *Açık Medeniyet Gazetesi*. Sayı: 18. Erişim Tarihi: 19 Ekim 2019.
- Said, Edward (1999). *Şarkiyatçılık*. Çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sannay, Yusuf (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Şimşek, Sefa (2002). *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Şimşek, Sefa (2005, Mart). "'People's Houses' as a Nationwide Project for Ideological Mobilization in Early Republican Turkey". *Turkish Studies*. Vol: 6. No: 1. ss. 71-91.
- Togliatti, Palmiro (1978). *Faşizm Üzerine Dersler*. Çev. Ş. Yalçın & Y. Demirekler. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Üstel, Füsun (2017). *İmparatorluktan Ulus-Devlere Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Whittam, John (1995). *Fascist Italy*. Manchester and New York: Manchester University Press. 1995.
- Williams, Raymond (1993). *Kültür*. Çev. Suavi Aydın. Ankara: İmge Kitabevi.
- Williams, Raymond (2016). *Anahtar Sözcükler*. Çev. Savaş Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları.